

Aneta MICKIEWICZ

Środki leksykalnej i stylistycznej perswazji propagandowej w opowiadaniach *Krásná Tortiza* Jana Drdy

Krásná Tortiza to zbiór opowiadań czeskiego prozaika i dramaturga Jana Drdy, który znany jest w Polsce głównie z twórczości komediowej i bajarskiej. Na gruncie polskim kilkakrotnie wydane zostały jego sztandarowe dzieła prozatorskie z lat 40. XX wieku: *Niema barykada*, *Miasteczko na dłoni*, *Bajki czeskie*. Najbardziej kojarzony jest jednak ze spuścizną dramatopisarską, zwłaszcza z mistrzowsko zekranizowanymi przez Teatr Telewizji baśniami scenicznymi *Igraszki z diabłem* w reżyserii Władysława Jeremego i *Zapomniany diabeł* w reżyserii Tadeusza Lisa – obie w doborowej obsadzie aktorskiej. Zupełnie obca polskiemu odbiorcy jest twórczość propagandowa Drdy z lat 50. ubiegłego wieku. Ten okres, na który składa się głównie twórczość publicystyczna, liczne referaty i wystąpienia na zjazdach literackich oraz literatura o charakterze propagandowym, wyraźnie odbiega od jego pisarskich początków – nurtu odwołującego się do wyobraźni, legend, mitów i tradycji ludowych. Pierwsze, dziś najbardziej znane powieści Drdy (*Miasteczko na dłoni*, *Wędrowniki Piotra Arcyłgarza*, *Żywa woda* – wszystkie przełożone na język polski, kilkakrotnie wznawiane) oraz wspomniane wyżej komedie cechuje połączenie „motywów baśniowych, przejętych z wyobrażeń prostych ludzi o świecie z rzeczywistością, [...] naturalizmu z liryzmem”¹. Pod koniec lat 40. autor czynnie zaangażował się w życie polityczne, podporządkowując swoją twórczość schematyzmowi literatury socjalistycznej.

---

¹ J. Magnuszewski, *Historia literatury czeskiej*, Wrocław 1973, s. 324.

Vítězný únor – ‘zwycięski luty’, czyli przewrót komunistyczny w 1948 roku, luty 1948 roku, kiedy to Komunistyczna Partia Czechosłowacji pod przewodnictwem Klementa Gottwalda przejęła władzę dyktatorską w państwie, zrewolucjonizował życie kulturalne czechosłowackiego narodu, a samemu Drdzie otworzył drzwi do kariery politycznej – jak się później okazało – kosztem jakości jego twórczości literackiej. W historii Czechosłowacji rozpoczął się okres, który dla literatury oznaczał czas silnej propagandy przekonującej nie tylko do nowego ustroju, lecz także do wyraźnego zadeklarowania sympatii obywatelskich. Szeroko pojęta kultura stała się na wiele przyszłych lat narzędziem indoktrynacji komunistycznej, a dzieła artystyczne elementem politycznej propagandy impersonalnej². Kolejną dekadę Drda poświęcił pisarstwu, które z perspektywy czasu nie odniosło już takiego sukcesu jak wcześniejsza twórczość. *Romance o Oldřichu a Boženě, Děťství soudruha Stalina, Bitva o výchovu, Horka půda* to w Polsce tytuły nieznane, a w Czechach zapomniane. Wyjątek stanowi zbiór *Krásná Tortiza* – literacki reprezentant tzw. *budovatelské prózy*, w którym badacze podkreślają mistrzowskie pióro narracyjne Drdy³.

Opowiadania *Krásná Tortiza* zostały wydane w 1953 roku, czyli w dojrzałej fazie komunizmu w Czechosłowacji i jednocześnie w okresie wzmoczonej propagandy literackiej. Pierwsze sygnały o podporządkowaniu szeroko pojętej sztuki ideologii komunistycznej pojawiały się już w 1948 roku, kiedy na Zjeździe Kultury Narodowej sformułowano dyrektywę, zgodnie z którą literatura miała „zachować lojalność wobec panującego reżimu, ilustrować ważkość nauki marksizmu-leninizmu (który jest jedyną podstawą do zbudowania ideologicznie jasnego obrazu świata), wzbudzać zapał obywateli do zwiększenia wydajności produkcyjnej, a przy tym respektować zasady realizmu socjalistycznego”⁴. Rok później zawiązuje się Związek Pisarzy Czechosłowackich, którego przewodniczącym zostaje Jan Drda (pełnił tę funkcję nieprzerwanie w latach 1949–1956). Na pierwszym zjeździe Związku w kwietniu 1949 roku literaci zgodnie deklarują współuczestniczenie w budowaniu socjalizmu w Czecho-

² To znaczy pośredniej, w której nadawca, czyli władza polityczna, trafia do odbiorcy za pośrednictwem jakiegoś kanału komunikacyjnego, np. publicystyki, literatury, mediów masowych itd.; zob. B. Dobek-Ostrowska, J. Fras, B. Ociepka, *Teoria i praktyka propagandy*, Wrocław 1999, s. 7–8.

³ Podkreśla to w swoich artykułach J. Hrabák, który wskazuje na pisarskie mistrzostwo ujawniające się w języku pisarza, zwłaszcza w umiejętnym użyciu potocznej czeszczyzny, zob. J. Hrabák, *Jan Drda – Krásná Tortiza. Několik poznámek o uměleckém mistrovství*, „Nový život” 1955, nr 11, s. 1336–1347; idem, *K jazykové výstavbě Drdovy Krásné Tortizy*, „Slovo a slovesnost” 1956, nr 1, s. 18–27.

⁴ *Dějiny české literatury 1945–1989*, t. 2, red. P. Janoušek, Praha 2008, s. 28. Wszystkie cytaty w tłumaczeniu autorki artykułu.

słowacji swoją twórczością, rozpoczynając tym samym okres realizmu socjalistycznego w literaturze. Sam Drda w swoich referatach tak przedstawiał założenia literatury socjalistycznej: „Pomagać ludowi budującemu, pomagać ich inspiracji – partii komunistycznej, piękną i prawdziwą, bliską ludowi literaturą, w walce o zwycięskie budowanie socjalizmu, w walce o stworzenie nowego człowieka epoki socjalistycznej”⁵. Założenia literatury realizmu socjalistycznego były jasno skonkretyzowane: dzieła miały być przepełnione optymizmem, ukazywać lud pracujący i jego odważną walkę o ulepszenie świata, przemawiać do obywateli językiem prostym i nieskomplikowanym, wspierać ideologicznie linię wyznaczoną przez partię komunistyczną, afirmować przyjaźń czechosłowacko-radziecką. Skutkiem podporządkowania literatury wyznacznikom socrealistycznym były utwory o tendencyjnej fabule, schematycznych postaciach, nieskomplikowanej kompozycji i nikłych walorach artystycznych. Elita sztuki literackiej, która bądź wycofała się z życia literackiego, bądź wyemigrowała na Zachód, została zastąpiona przez twórców o słabej kondycji artystycznej, co było wynikiem realizacji założenia Związku Pisarzy Czechosłowackich, by „wyszukiwać i wychowywać nową generację pisarzy z robotników, rolników i innych pracujących warstw społeczeństwa”⁶. Przykładem może być dziełko *První směna*, na który składają się opowiadania napisane przez amatorów pochodzących z warstwy robotniczej. Zjawisko to ma swój początek w antyinteligentkiej polityce socjalizmu, chcącej udostępnić i upowszechnić wśród mas wartości uznawane dotąd za egalitarne, w tym zwłaszcza sztukę.

Na tle tendencyjnej i schematycznej literatury zbiór *Krásná Tortiza* Jana Drdy wyróżnia się walorami artystycznymi, które ze swobodą wydobyło pióro dojrzałego pisarza. *Krásná Tortiza* to nazwa gruzińskiego kołchozu, który odwiedził bohater tytułowego opowiadania Josef Větrovec. Kołchoz, utopijna⁷ wizja autora, staje się w opowiadaniu przykładem idealnego świata, w którym wszyscy w zgodzie i przyjaźni ze sobą współpracują, a nadzwyczaj płodna ziemia hojnie obdarza mieszkańców swoim bogactwem naturalnym. Jak pisze Josef Hrabák, „*Krásná Tortiza* staje się symbolem naszej przyszłości i radzieckie-

⁵ J. Drda, *Za pravdivou a krásnou literaturu, za nového člověka socialistické epochy*, „Literární noviny” 1953, nr 28, s. 3.

⁶ *Dějiny české literatury...*, s. 33.

⁷ Socrealistyczne wizje idealnego świata nie są w pełni utopiami, ponieważ negują właściwy utopii pierwiastek fantastyczności świata przedstawionego na rzecz realnych dążeń. Mimo to posługuję się tym terminem zgodnie z założeniami L. Kołakowskiego (*Główne nurty marksizmu*), który wskazuje na utopijny wymiar marksizmu wynikający z sięgnięcia do dwóch tradycji: romantycznej idei jedności społecznej i nieograniczonych możliwości człowieka (mit prometejski). Zob. M. Brzóstowicz-Klajn, *Utopia, fantastyka*, [w:] *Słownik realizmu socjalistycznego*, red. Z. Łapiński, W. Tomasik, Kraków 2004, s. 382.

go przykładu, który rozpala serca naszych socjalistycznych budowniczych”⁸. Wiodącym tematem, który występuje we wszystkich opowiadaniach, jest „wiera w Związek Radziecki – w ogromną, twórczą siłę braterskiego narodu, na którym można w każdej chwili z ufnością się oprzeć”⁹. Celem Větrovca, przedstawiciela ludu z Czechosłowacji, staje się przeniesienie gruzińskiego ideału do własnego środowiska – tym samym ustami bohatera-narratora autor podkreśla konieczność kopiowania radzieckich doświadczeń w Czechosłowacji, by budować „lepszy świat” (termin ten wielokrotnie powtarza się w opowiadaniach; również w nocie wydawcy na obwolucie czytamy: „ludzie, którzy tu żyją, to, co przeżywają, z czym walczą, z czego się cieszą, a co ich smuci – wszystko to jest pieczęcią autentycznego człowieczeństwa, która jest gwarantem nowego, lepszego świata”¹⁰).

Opowiadania, choć treściowo zróżnicowane, połączone są ze sobą elementami wartościującymi świat przedstawiony. Wartościowanie rozumiemy tu jako „narzucanie wyrazistego znaku wartości, punktem docelowym jest tu zdecydowana, nie podlegająca zakwestionowaniu ocena”¹¹. Jest to jedna z cech nowomowy, z góry narzucającej ustalone wartości. Nowomowa, ściśle łączona z językiem propagandy politycznej ustrojów totalitarnych, przekłada się na sfery opowiadań, takie jak postacie czy świat przedstawiony. Tym sposobem żołnierze Armii Czerwonej, Stalin, idee komunizmu są zawsze przedstawiane w skrajnie pozytywnym świetle. Ukazanie przyjaźni między narodem czechosłowackim a Związkiem Radzieckim staje się punktem docelowym autora, intencją nadawcy, który nie opisuje rzeczywistości, ale przy użyciu literatury stwarza ją. Jolanta Sławek określa tę cechę jako „magiczność nowomowy”, gdyż „mówi się o pewnych pożądanym stanach w taki sposób, jakby istniały one naprawdę”¹². Ujawnia się w ten sposób również funkcja adaptacyjna (agitacyjna) propagandy, której celem jest „zdobycie akceptacji dla ideologii, dla nowych struktur władzy i systemu politycznego”¹³. Cechą charakterystyczną propagandy jest kreowanie wyraźnych postaw: pozytywnych wobec „przyjaciół” i negatywnych wobec „wrogów”. Wynikiem takich zabiegów jest wspomniana już wyżej schematyczność postaci: autor gloryfikuje żołnierzy radzieckich, natomiast faszys-

⁸ J. Hrabák, *Jan Drda – Krásná Tortiza...*, s. 1337.

⁹ Nota wydawcy, [w:] J. Drda, *Krásná Tortiza*, Praha 1953, obwoluta.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ J. Sławek, *Czytelnik uwolniony? Perswazja we współczesnej informacji prasowej*, Poznań 2007, s. 68.

¹² Cyt. za: ibidem.

¹³ B. Dobek-Ostrowska, op. cit., s. 30.

tów przedstawia w skrajnie złym świetle. Podobne zabiegi dostrzec można w kreowaniu świata przedstawionego, który zbudowany jest na zasadzie antytezy: komunizm jako jedynie słuszna droga rozwoju narodu przeciwstawiony jest nowożytnemu feudalizmowi i liberalnemu kapitalizmowi. Tendencyjność propagandowego charakteru opowiadań łagodzi jednak bogactwo środków stylistycznych i talent pisarski Drdy, co wyróżnia zbiór *Krásná Tortiza* spośród prozy socrealistycznej okresu stalinizmu.

Jednym z głównych celów literatury socrealistycznej było wzbudzanie i podtrzymywanie w narodzie niezachwianego optymizmu wobec ustroju i partii. Utwory musiały mieć pozytywny wydźwięk, wyraźnie sklasyfikowane postawy bohaterów (przyjaciół bądź wrogów systemu) oraz szerzyć wśród czytelników tzw. propagandę sukcesu. Tę swoistą „kampanię optymizmu” najlepiej wyrażają słowa ministra kultury Václava Kopeckiego na II plenarnym posiedzeniu Kolegium Oświaty w 1952 roku: „Socjalizm, którego ucieleśnieniem u nas jest obywatel Gottwald, ma oblicze bardzo miłe, ludzkie, radosne i optymistyczne. Takie oblicze chcemy również my ukazywać szerokim masom pracującego ludu, aby wciąż odczuwały, że w socjalizmie żyje się radośniej i weselej”¹⁴. Słowa ministra zostały przyjęte jako sztandarowe dla nowego rozwoju kultury w Czechosłowacji („zachowamy w pamięci słowa ministra Kopeckiego, aby tym sposobem trafić do serc naszego ludu”¹⁵ – deklarowali artyści na łamach czasopisma „Literární noviny”). Optymizm ten był jednak realizacją „jednego z najistotniejszych zadań strategicznych powierzonych walczącej socrealistycznej literaturze, czyli kształtowaniu właściwych, wskazanych przez partię postaw społecznych”¹⁶. Doprowadziło to do stosowania utartych zwrotów – szumu, „który się słyszy, ale którego się nie słucha”¹⁷. W niniejszej pracy analizie poddane zostaną środki leksykalne i stylistyczne występujące w opowiadaniach Drdy, których użycie przesądza o propagandowym charakterze utworu.

Za Sławek przyjąłem klasyfikację leksykalnych środków perswazji dzielącą je na grupę słownictwa prymarnie wartościującego, leksemy opisowo-oceniające i nacechowane ekspresywnie oraz superlatywy. W pierwszej grupie znajdują się wyrazy wprost określające cechę podmiotu jako pozytywną lub negatywną. Są to z reguły nieskomplikowane epitety zawierające w członie opisowym leksem „dobry” lub „zły”. W analizowanych opowiadaniach Drda stosuje ich bardzo mało, są to na przykład: *dobrá tvář* (‘dobre oblicze’), *tý mají dobrou*

¹⁴ Cyt. za: Z. Nejedlý, *Za rozvoj naší kultury* „Literární noviny” 1952, nr 1, s. 1.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ M. Jarmułowicz, *Optymizm*, [w:] *Słownik realizmu socjalistycznego...*, s. 168.

¹⁷ M. Głowiński, *Nowomowa po polsku*, Warszawa 1991, s. 90.

školu! ('ci mają dobrą szkołę' – tj. stalinowscy generałowie). Znacznie więcej znajdziemy w tekście słownictwa z grupy leksemów opisowo-oceniających, czyli łączących w swych definicjach treści opisowe i aksjologiczne. Są to zwykle przymiotniki o znaczeniu wartościującym połączone z rzeczownikami o znaczeniu neutralnym, np. *bratrský lid* ('braterski lud'), *bohatýrská duše sovětských chlapců* ('bohaterska dusza radzieckich chłopców'), *ty zlatý ruský kluci* ('te złote rosyjskie chłopaki'); w charakterystyce radzieckich postaci (żołnierzy): *téměř vždycký usměvavém obličejí* ('niemal zawsze uśmiechniętym obliczem'), *klidný, srdečný hlas* ('spokojny, serdeczny głos'), *podivuhodný, sebejistý klid* ('godny podziwu, pewny siebie spokój'), *všeumělný Serjožka* ('wszystko umiejący Sierjożka'). Warto podkreślić, że radzieccy bohaterowie opowiadań są zawsze przedstawiani jako ludzie radośni i pełni ideologicznego optymizmu, zgodnie z jednym z już wspomnianych założeń socrealistycznej propagandy. Jak wyjaśnia wydawca w zamieszczonym na obwolucie komentarzu – jest to „optymizm ludzi mających przed sobą przyszłość bezpieczną i radosną”¹⁸.

Równie często Drda używa leksemów nacechowanych ekspresywnie, czyli mających na celu wyrażenie emocji. W przypadku opisu żołnierzy radzieckich jest to słownictwo zawsze nacechowane pozytywnie, np.: *andělé* ('anioły'), *osvoboditelé* ('oswobodziciele'), *hdrina* ('bohater'), *zachanitelé života* ('obrońcy życia'), *utrpení i hrdinství sovětských lidí* ('męczeństwo i bohaterstwo radzieckich ludzi'), *krása a sláva sovětského života* ('piękno i chwała radzieckiego życia'). Do tej grupy leksemów dołączam również formy deminutywne rosyjskich imion, które wyrażają bliski stosunek czeskich bohaterów do „przyjaciół” ze Związku Radzieckiego, np. *Serjožka, Oleška*. Nadanie imion żołnierzom radzieckim indywidualizuje postacie, przez co stają się one bliższe czytelnikowi. Odwrotnie jest z Niemcami – żołnierze hitlerowscy przeważnie określani są masowo, zawsze z wyraźnym, negatywnym ładunkiem emocjonalnym, często obraźliwie, np.: *esesáci, fašiste, šelmy* ('szelmy'), *lumpy* ('łajdaki, łobuzy'), *hlavač* ('człowiek z wielką głową' – obraźliwie), *ty šelmy hitlerovský hlava nehlava* ('te hilterowskie szelmy, półgłówki'), *vrazi* ('mordercy'). Emocjonalność leksyki wzmagają animalizacje: *velká gorilá hlava* ('wielka goryla głowa' – opis Göringa), *nacistické bestie* ('nazistowskie bestie'). Wprowadzenie kategorii wyrażającej powszechność jest również zabiegiem o charakterze propagandowym. Wspomnieć należy o wyjątku z opowiadania *Dařbuján a pídimuži*, w którym poznajemy imiennie kilku Niemców ujętych przez radzieckie wojska. Żołnierze Armii Czerwonej nie zabijają wrogów, ale biorą ich w niewolę, ratując tym samym ich życie i okazując w ten sposób swoją dobroć nawet w stosunku do nich. Należy podkreślić, że w literaturze socrealistycznej

¹⁸ Nota wydawcy...

język miał nie tylko przekonywać i zjednywać odbiorcę, ale również agresywnie nastawiać do jasno określonego wroga. W tym celu propaganda wykorzystywała gamę środków językowych, które ukazywały w złym świetle bohaterów negatywnych z założenia. Krytyka wymierzona była głównie w trzy grupy: wrogów nowego ustroju, niemieckich faszystów II wojny światowej i ówczesnych „imperialistów” z krajów demokratycznych. Napastliwość i zajadła krytyka komunistycznych „wrogów” nie miała podstaw merytorycznych, a służyła jedynie zdeprecjonowaniu przeciwnika. Mimo to była mile widziana w literaturze jako forma wyraźnego (a w efekcie tendencyjnego) określenia bohaterów pozytywnych i negatywnych. Aby kontrast postaw bohaterów był wyraźniejszy, stosowano superlatywy – słownictwo intensyfikowane morfemami stopniowania przymiotników *naj-*. W opowiadaniach ze zbioru *Krásná Tortiza* superlatywy używane są w opisie bohaterów jednoznacznie związanych z komunizmem, np. *nejdražší poklad* (‘najdroższy skarb’ – o radzieckim kapitanie), *nejjasnější hrdina* (‘najjaśniejszy bohater’), *a ten je nejmodřejší a taky nejzkušenější* (‘a ten jest najmądrzejszy i najbardziej doświadczony’ – o lokalnym komuniście), *Stalin, nejdražší přítel* (‘Stalin, najdroższy przyjaciel’)¹⁹.

Prawdziwe bogactwo stylistycznych środków perswazji świadczy o wysokim literackim poziomie opowiadań. Analizowane teksty zawierają ich sporo pod względem zarówno ilościowym, jak i jakościowym. Drda kontynuuje swoją dotychczasową tradycję metaforyzacji tekstu, stosuje liczne porównania, wprowadzając do tekstu pierwiastek poetyckości w postrzeganiu rzeczywistości, a za ich pomocą wyraża abstrakt, jakim jest idea komunizmu. Spośród licznych przerośni na uwagę zasługuje wyjątkowo często występująca w tekście metaforyka światła, ognia (jako rozświetlającego ciemności, ale również jako niszczyielska siła oraz żywioł niezbędny do życia) i czerwieni (kolor komunistycznej flagi konotujący płomień/ogień i krew), np. *světlo světa Stalin* (‘światło świata Stalin’), *a jeho rudá barva se rozhořívá, hoří, září už nad půlkou světa, a přijde čas, že bude zářit nad celým!* (‘a jego czerwony kolor rozplomienia się, płonie, żarzy się już nad połową świata, a przyjdzie czas, że będzie żarzyć nad całym!’ – o komunizmie), *sovětská hvězda, jitřenka našich dětí* (‘radziecka gwiazda, jutrzienka naszych dzieci’), *neměli jsme ještě pevnou komunistickou organizaci, neměli jsme ještě jasno v hlavě* (‘nie mieliśmy jeszcze stałej komunistycznej organizacji, nie mieliśmy jeszcze jasno w umysłach’), *však ta rudá barva na něm, to je prolitá dělnická krev* (‘a przecież ten czerwony kolor na

¹⁹ Osobnym tematem jest gloryfikacja w tekście postaci Józefa Stalina, która stanowiła silną tendencję pisarską końca lat 40. i pierwszej dekady lat 50. Powstało o nim wiele wierszy, poematów i pieśni znanych pisarzy czeskich (m.in. V. Nezval – *Stalin* 1949, *Zpěv míru* – 1952; J. Kostra – *Na Stalina* 1949; S. Kostka Neumann – *Písň o Stalinu* 1949 oraz J. Drda – *Dětství soudruha Stalina* 1953).

niej, to przelana krew robotnicza’ – o fladze), *v tom člověku hořelo srdce tak jasně, že jim byl celý prosvětlen* (‘w tym człowieku płonęło serce tak jasne, że cały był nim rozświetlony’), *a Československo bude navždy svítit v slunci stalinské svobody* (‘a Czechosłowacja będzie już zawsze świecić w słońcu stalinowskiej wolności’), *únor jako blesk!* (‘luty jak błyskawica!’ – chodzi o datę przejścia władzy przez komunistów w Czechach). Równie popularnym tropem u Drdy stają się porównania, których celem jest uwypuklenie danej cechy wspólnej, np. *jako dva strážní andělé* (‘jak dwa anioły stróże’ – o dwóch radzieckich spadochroniarzach, którzy nie tylko wyglądali jakby mieli anielskie skrzydła, lecz także cechowali się anielską dobrocią), *[hlas] zněl jako zvon* (‘[głos] brzmiał jak dzwon’ – mówiący o ideach komunizmu ma w sobie siłę i podniosłość). Drda stosuje również porównania rozbudowane, które poetyzują tekst, np. *libaly ho jako syna, jako svého milého, jako svůj nejdražší poklad* (‘całowały go jak syna, jak swego ukochanego, jak swój najdroższy skarb’), *jsou jak kourátka od jedné matky* (‘są jak kurczątko od jednej matki’ – o języku czeskim i rosyjskim), *jako by i nám rostla křídla* (‘jakby i nam rosły skrzydła’).

Szczególną cechą wskazującą na propagandowy charakter tekstu są zastosowane przez Drdę liczne środki stylistyczne o nacechowaniu emocjonalnym, takie jak hiperbolizacja, wykrzyknienia, kontrasty. W trakcie lektury wyjątkowo wyróżnia się patetyzm odnoszący się do wartości uniwersalnych: pokój, miłość, szczęście, wspólnota. Aksjomaty te zawsze występują w odniesieniu do żołnierzy Armii Czerwonej i komunizmu np.: *nám Rusové zachránili život, že nám přinesli mír!* (‘nam Rosjanie obronili życie, nam przynieśli pokój!’), *kde se pro štěstí celého světa narodil soudruh Stalin* (‘gdzie dla szczęścia całego świata narodził się towarzysz Stalin’), *my všichni do hromady jsme sovětsí lidé!* (‘my wszyscy razem jesteśmy radzieckim ludem!’), *drahocenná stalinská slova* (‘drogocenne słowa Stalina’), *soudruh Stalin, nejdražší přítel všech chudých a ponížených, největší učitel všeho lidu, naše láska a naděje* (‘towarzysz Stalin, najdroższy przyjaciel wszystkich chudych i poniżonych, największy nauczyciel całego ludu, nasza miłość i nadzieja’). Drda sięga również po odniesienia do sfery sacrum, będące „celową sekularyzacją religijnych symboli”²⁰, np.: *Leninův svatá tvář* (‘święte oblicze Lenina’), *dva strážní andělé* (‘dwa anioły stróże’ – o żołnierzach radzieckich), *Rudá armáda jako by spadla z nebe* (‘Armia Czerwona jakby spadła z nieba’). Emocjonalności dodają opowiadaniom liczne wykrzyknienia wyrażające zaangażowanie narratora i bohaterów w wypowiedzaną treść. Najczęściej wykrzyknienia stanowią krótkie, propagandowe hasła: *únor jako blesk!* (‘luty jak błyskawica!’), *Stalinský komunismus, tak je to!* (‘stalinowski komunizm, tak jest!’), *My všichni dohromady jsme sovětsí lidé!* (‘wszyscy

²⁰ *Dějiny české literatury...*, s. 303.

razem jesteśmy radzieckim ludem’), *Komunismus zvítězí!* (‘komunizm zwycięży!’), w tym również eksklamacje o charakterze apostrofy, np. *Díky vám, soudruhu Staline!* (‘dziękujemy Wam, towarzyszu Stalinie!’), czy intensyfikowane powtórzeniami *Socialismus bude, bude, bude!* (‘socjalizm będzie, będzie, będzie!’).

Warto podkreślić, że w opowiadaniach występują całe sekwencje zdań wykrzyknikowych oraz fragmenty przeplotów zdań pytających i – w odpowiedzi – eksklamacji. Sferę emocji w tekście podkreślają również liczne przeciwstawienia, które wyraźnie znaczą kontrast między takimi wartościami, jak: przeszłość, którą trzeba zmienić na rzecz budowania lepszej przyszłości; Armia Czerwona wyzwolicieli – Niemcy okupanci; zły bogacz – poczciwy biedny; właściciele majątków, czyli wyzyskiwacze – prosty lud pracujący; radośni i pełni optymizmu socjaliści – zgnęśniali strażnicy starego porządku; nowe (komunizm) – stare (feudalizm, poddaństwo). Liczne są również użycia zwrotów z zaimkami osobowymi w opozycji my (partia) – oni (przeciwnicy, opozycja), np. *naše pravda musí jednou vyhrát* (‘nasza prawda musi w końcu wygrać’). Ta wyraźna dychootomia (my–oni) ma na celu identyfikację czytelnika z określoną grupą, do której przynależność jest jedynym słusznym wyborem. Użycie wyrażen wprowadzających powszechność (nie tylko zaimków osobowych lub nieokreślonych, np. wszyscy – *My všichni do hromady jsme sovětští lidé!*, lecz także nazw określających grupę – Armia Czerwona, Niemcy) jest często stosowanym środkiem perswazji, który „wprowadza zdania o prawdziwości jawnie umownej, tak że jakakolwiek polemika z nimi lub próba zanegowania nie są właściwe”²¹. Jest to przykład funkcji magicznej tekstów propagandowych, kiedy autor stwarza rzeczywistość, przyjmując jednocześnie, że jest ona prawdziwa. W opowiadaniach Drdy wszyscy radzieccy obywatele to dobrzy ludzie, a komunizm jest jedynym idealnym ustrojem.

Ważnym założeniem literatury socrealistycznej było skierowanie uwagi pisarzy na lud – robotników, rolników i masy pracujące, spośród życia których mieli czerpać tematy, a przede wszystkim czynić ich odbiorcami swojej twórczości. Ministerstwo Kultury słowami Kopeckiego poleciło literatom, by wyszli do zwykłych obywateli, ponieważ tylko w nich „socjalizm się buduje, w nich socjalizm ma swą duszę, swoje typy, bohaterów, historie, swoje powieści, dramaty i poezję”²². Aby zrealizować to założenie, Drda nie tylko osadza akcje swoich opowiadań w realiach robotniczych i wiejskich, ale idzie krok dalej, stylizując mowę narratora i bohaterów na mowę potoczną (*obecná čeština*). Uwi-

²¹ J. Bralczyk, *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*, Warszawa 1987, s. 114.

²² J. Drda, *Po X sjezdu KSČ k dalšímu rozkvětu literatury*, „Literární noviny” 1954, nr 28, s. 6.

dacznia się to przede wszystkim w użyciu *-ej* zamiast głoski *-ý*²³, np. *těch tátovejch, májovej věřik, velkéj praporečnik*; użycie przysłów, ludowych powiedzonek, frazeologizmów, np. *nohy mu hrají jak strunky* ('nogi mu grają jak struny'), *mají místo srdce pytlík s mamonem* ('mają zamiast serca worek z mamoną'); a także w konstrukcji składniowej np. przez częste użycie spójnika *ale* na początku zdania. Dzięki tym zabiegom naturalizacji mowy bohaterowie opowiadań stają się autentycznymi przedstawicielami ludu. Więcej o tym zagadnieniu pisze Hrabák w artykule *K jazykově výstavbě Drdovy Krásné Tortizy*²⁴, analizując tytułowe opowiadanie pod kątem środków użytych do ludowej stylizacji mowy narratora będącego jednocześnie bohaterem opowiadania.

Mimo wyraźnej tendencyjności opowiadania Drdy zachowują swą oryginalność na tle ówczesnej literatury. *Krásná Tortiza* w latach 50. ubiegłego wieku została przez krytykę przyjęta wyjątkowo pozytywnie (między innymi za ten zbiór Drda otrzymał państwową nagrodę literacką pierwszego stopnia w dziale prozy artystycznej). Dla literatury okresu stalinowskiego lektura ta była „ogromnym sukcesem prozy na drodze do pełnego i artystycznie klasycznego ujęcia naszego nowego życia”²⁵, ponieważ realizowała założenia socjalistycznej wizji bohatera literackiego. Współczesna ocena skupia się na tematyce antyfaszystowskiej i partyzanckiej opowiadań, które „ukazują kontrast dwóch różnych epok oraz dwóch przeciwstawnych systemów społecznych”²⁶. Obecnie Drda jest postacią, która w czeskiej historii literatury oceniana jest ambiwalentnie. Z jednej strony w wielu notkach biograficznych określany jest mianem czołowego przedstawiciela komunistycznej prozy, z drugiej jako „godna uwagi osobistość czeskiej literatury, której talent do uchwycenia zwykłej natury ludzkiej był niepowtarzalny, ale okres, w którym przyszło mu tworzyć, nie pozwolił mu rozkwitnąć”²⁷. Ocena tej postaci nie jest jednoznaczna, biorąc pod uwagę wpływ, jakie miały na rozwój pisarza różne czynniki biograficzno-historyczne. Niewątpliwie Drda należał do grupy tzw. *budovateli*, czyli budujących swoją twórczością socjalizm w Czechach, nie należy jednak zapominać o klasycznych dziełach prozatorskich i znakomitym piórze tego dramaturga, eseisty, reportażysty i scenarzysty.

²³ Zmiana fonetyczna w potocznej czeszczyźnie; znana już od XV w., jest wynikiem próby rozróżnienia głosek *y* i *i*, które obecnie są dla Czechów jednakie w wymowie.

²⁴ J. Hrabák, *K jazykové výstavbě...*

²⁵ B. Macák, *Misterné povídky Jana Drdy*, „Literární noviny” 1953, nr 9, s. 6.

²⁶ *Dějiny české literatury...*, s. 6.

²⁷ M. Škodová, *Toto jsem musel napsat, abych spasil svou duši...*, „Příbramský denník” 1996 z 9–10 I, s. 8.

LEXICAL AND STYLISTIC MEANS OF PROPAGANDA ALONG WITH EXAMPLES
IN SHORT STORIES *KRÁSNÁ TORTIZA* BY JAN DRDA

Summary

The article shows lexical and stylistic means of propaganda along with examples in stories *Krásná Tortiza* written by Czech writer Jan Drda, that arose during the Stalinist period in Czechoslovakia. Stories are set in the political and cultural background of the late 1940s and early 1950s, showing trends in literature forced on the writers by the communist regime. In the initial part of the article the author recalls the figure of well-known Czech writer Jan Drda along with some biographical information. In the relevant part of article there are shown lexical and stylistic means of a propagandist with examples, that indoctrinate the reader an ideology of communism. The author also refers the determinants of social-realist literature, trying to explain the schematic and tendentiousness of it, including stories from *Krásná Tortiza*.

